

Temesvári Nyugati Egyetem
Bölcsészettudományi, Történeti és Teológiai Kar

**A változás fogalma az erdélyi román és
magyar politikai gondolkodásban
(1830-1848)**

Kovács Áron

**Témavezető:
Prof. univ. dr. Victor NEUMANN**

**Temesvár
2014**

Tartalom

Tartalom.....	3
I. Bevezetés.....	4
1. Módszertani kiindulópontok.....	5
2. Társadalom, gazdaság és nyilvánosság.....	19
3. Politikatörténet.....	50
II. A változás fogalmának értelmezései a 19. század felső felének erdélyi román politikai irodalmában.....	60
2.1 A Supplex Libellus Valachorumtól Lemeni és Moga 1842-es kérvényéig; A változás fogalma az erdélyi román püspöki petíciókban.....	60
2.2. A romantika generációja.....	77
2.3. A változás fogalmának kulturcentrikus értelmezése George Barițiu-nál.....	84
2.4. Ioan Rusu és a Magyarországi A: a változás jó irányba terelése az irodalmi nyelv megteremtésén keresztül	113
2.5. Simion Bărnuțiu és a változás fogalmának kapcsolata a természetjoggal	120
III. A változás fogalmának átalakulása az erdélyi magyar politikai gondolkodásban (1830-1848).....	135
3.1. Az új eszmék előkészítője: Döbrentei Gábor.....	136
3.2. Az változás típusai: Méhes Sámuel: A három különböző politikai rendszerekről.....	141
3.3. Bölöni Farkas Sándor útirajza, mint a modern politika „tankönyve”	145
3.4. A változás eszméinek gyakorlatba ültetése: Wesselényi Miklós Balítéletekről című munkája	151
3.5. A változás új típusai: nemzeti- és szociális forradalmak Wesselényi Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében című művében	167
3.6. A reform és társadalmi fejlődés elmélete Kemény Zsigmond műveiben.....	179
3.7. Társadalmi egység és reformtörekvések Kemény Dénes gondolkodásában.....	190
IV. Konklúziók.....	198
V. Források.....	210
VI. Irodalomjegyzék.....	215
VII. Webográfia:.....	227

A kelet-közép európai régiót, ezen belül pedig Erdélyt hangsúlyosan, nyelvi kulturális és vallási pluralitás jellemezte a XVIII-XIX. század fordulóján. Vizsgálódásunk időszakában, a nagyfejedelemség nyelvszigetekből, köztük pedig többnyelvű területekből állt. Lakói a társadalomban ellátott feladatuknak, és mindennapi szükségleteiknek megfelelően ismerték egymás nyelvét és kultúráját. Az összekötő-kapcsot köztük ebben az időszakban még mindig a rendi társadalomban betöltött pozíció jelentette. Ez a hátszegi román kismest a vármegyék magyar kismenességével, és nem a román parasztsággal kötötte össze.

Ebben a közegben jelent meg a XVIII-XIX. század fordulóján egy, az addigiaktól teljesen eltérő politikai nyelv és eszmerendszer. Ez, Csáky Móric kategóriáit használva, a társadalom addigi horizontális kulturális differenciáltsága mellett egy új, vertikális tagolódást is bevezetett. Ez a nacionalizmus. Ideológiájának terjedésével új összekötő-kapcsok jelentek meg a társadalom tagjai között. Célja az volt, hogy egyazon nyelvi-kulturális csoport különböző társadalmi rétegekbe tartozó elemeit egységesítse, és ezek jól elkülöníthetővé váljanak a környező csoportoktól. A kultúra kulcsszerepet kapott e folyamatban. Nemzetivé vált, a különbség szerepét töltötte be. Hasonló az anyanyelv sorsa is. Túllépett a kommunikációs csatorna szerepén, összekötő-kapocs lett belőle. A létrejövő új kánon elemei a nemzet tagjainak ismertetőjegyei lettek, és lassan átvették az *amor patriae* helyét.

E mozgalmak, jellegükből adódóan, hamar összeütközésbe kerültek a fennálló társadalom rendjével is. Kibontakozásukkal megszűnt a népek együttélésének spontán tudomásul-vétele, megkérdőjeleződött a többnyelvűség érték volta. A nemzeti jelleg fenntartása érdekében minden csoport saját nyelvét igyekezett kizárólagossá tenni. A nemzeti mozgalmak egy, a valóságosnál homogénebb társadalmat kívántak létrehozni. Ez egy olyan régióban, mint a dolgozat által vizsgált, különböző nyelvek és kultúrák alkotta Erdély, ahol a nyelvi-kulturális csoportok közötti határok nem voltak teljes biztonsággal kijelölhetőek, kivitelezhetetlen volt.

Ezzel a folyamattal párhuzamosan egy másik, döntő változás is végbement Erdély társadalmában. Belső és külső tényezők hatására bomlásnak indult az a kora-újkori, rendi jellegű struktúra, melyben a nagyfejedelemség addig élt. Olyan, a fennálló jogrenddel körülírhatatlan társadalmi csoportok formálódtak ki, mint például az értelmiség, mely minden rétegből olvasztott magába elemeket. Az egyes rendi csoportok határait figyelmen kívül hagyó mozgalmak bontakoztak ki. Kaszinók, művelődési és olvasóegyletek fogadtak tagjaik közé nemeseket, városlakókat, sokszor paraszti származású embereket is. Új, ezen csoportok által dominált fórumok jöttek létre. A sajtó és az egyeletek nyilvánossá, mindenki számára elérhetővé tették a politikát. Egy szűk elit helyett a társadalom egy jóval nagyobb része szembesült a fennálló struktúrák válságával. Ahogy a korszak egy kutatója, Veliky János felhívja rá a figyelmet, azzal, hogy a társadalom

számára jogi keretet és politikai irányt szabó integratív tényezők, a monarchia és a rendiség, egyre nehezebben voltak képesek ellátni korábbi feladatukat. A társadalom stabilitása érzékelhetően megrendült.

E folyamatok hatásaként került elő egyre gyakrabban a változás kérdése, és születnek meg a probléma feloldását célzó programok is. Mindez történt úgy, hogy a plurális társadalmakban kibontakozó közép-kelet európai nacionalizmusok alapjául szolgáló herderi eszmék magának a fejlődésnek is előfeltételévé tették a homogenitást. Ezzel csapdába esett a Nyugat-Európához képesti elmaradottságának tudatában lévő, sokszor azt túl is értékelő erdélyi értelmiség. Ez a csapdába kerülés, és a kiútkeresés folyamata képezi a *változás fogalmai a XIX. század első felének erdélyi román és magyar politikai gondolkodásában* című doktori disszertáció tárgyát a XIX. század első fele erdélyi románjainak és magyarjainak *változásfogalom*-értelmezésének bemutatásán keresztül.

A dolgozat módszertanában a Reinhart Koselleck *Fogalomtörténet és társadalomtörténet* című esszéjének alapján áll. Koselleck azokat a szavakat sorolja a fogalom kategóriába, melyek valamilyen politikai-társadalmi tapasztalatot, jelentés-összefüggést sűrítnek magukba. Több, egymás mellett élő jelentéssel, és emellett időbeli rétegzettséggel is bírnak, a múlt, a jelenre és a jövőre utaló jelek is felfedezhetőek bennük. A fogalmak magukban hordozzák a korábbi jelentések egy részét, reflektálnak a jelenre, és azzal, hogy a megszerzendő pozíciókat és az elérendő célokat nyelvileg előre meg kell fogalmazni, a jövő dimenziója is megjelenik bennük. Mindemellett az egyes jelentések utalásokat tartalmaznak a szerző és címzett helyzetére, és a politikai szituációra is.

A fogalomtörténet célját Koselleck úgy foglalja össze, hogy az feltérképezi a vizsgált korok tapasztalati tereit (Erfahrungsraum) és a várakozási horizontjait (Erwartungshorizont), tisztázza a fogalmak funkcióit, rétegspecifikus használatukat, kapcsolatukat az őket körülvevő világgal. Hogy az egykori jelentések a mai olvasó számára is érthetővé váljanak, a fogalomtörténet feladata továbbá, hogy az egykori jelentéseiket tudományosan újradefiniálja. Vizsgálatának módja kétféle lehet: az egykori jelentések egymás mellé helyezésével szinkronikus, kronológiai egymás után fűzésével pedig diakronikus. Ezen keresztül megismerhető a rétegspecifikus használat, valamint a fogalmak állandósága, vagy épp változása. Tovább árnyalja ezt a képet a fogalom és az azt körülvevő szemantikai mező vizsgálata. A jelentésváltozások vizsgálatán kívül számba kell venni azt is, hogy adott tényállásra milyen más elnevezéseket használnak. Le kell írni az előkerülő ellenfogalmakat, és megvizsgálni a fogalmak és ellenfogalmak használatának átfedését is.

A dolgozat központjában a *változás*, mint analitikai kategória áll. Ennek keretein belül értelmez minden olyan fogalmat, mely a jövő dimenzióját hordozza magában. Ebbe az analitikai kategóriába tartozóként kezel minden társadalmi és kulturális *változásról* szóló elképzelést,

függetlenül attól, hogy az adott fogalom rendelkezik-e előre meghatározott végponttal, kimenetele pozitív-e vagy negatív, és független magától a *változás* mikéntjétől is. Ily módon, mint analitikai kategória lehetővé teszi bármely, a társadalomban végbemenő *változás* egyetlen kereten belül való értelmezését, legyen szó organikusan elképzelt fejlődésről, reformról, vagy forradalomról.

Az analitikai kategória használatát a fent megjelölt keretek komplexitása mellett az is indokolja, hogy a dolgozat forrásai több különböző nyelven születtek. Bár mind a román, mind a magyar nyelven előkerült fogalmak rendelkeznek a másik nyelven is megfelelővel, fordításuk fogalom-jellegükből adódóan lehetetlen. Reinhart Koselleck a fogalmakat, mint bizonyos politikai-társadalmi tapasztalást hordozó speciális szavakat határozza meg. Mivel ez a politikai-társadalmi tapasztalat fordításban átadhatatlan, az elemzés céljára szerencsésebbnek tűnik egy külső viszonyítási pont kijelölése.

A dolgozat első nagyobb szerkezeti egységének célja a témát megalapozó keretek tisztázása. Ennek során elsőként a fennebb már tárgyalt módszertani alapokat tisztázza, majd a téma historiográfiáját vizsgálja. Ezt a részt az Erdélyi Nagyfejedelemség társadalmának nagyobb rétegeit, politikai és gazdasági pozícióikat felvázoló, majd a társadalmi nyilvánosság a korban bekövetkező nagyarányú bővülését bemutató alfejezet követi. Ez utóbbi részben kerül megemlítésre a korban megszülető sajtó, a kaszinók és olvasótársaságok, egyesületek, de ebben a részben szólunk röviden a koncertek és a színház politikai szerepéről is. A fejezetet a korszak politikatörténetének vázlata zárja le. Csak ennek a sajátos társadalmi-kulturális és gazdasági közegnek, az elemzett szövegek megszületésekor fennálló struktúráknak a megismerése után válnak érthetővé az 1830-1848 között végbement politikai viták, és követhető végig a dolgozatunk témáját adó *változás* fogalmának története.

A bevezetést és a dolgozat kontextusának leírását két, a kiválasztott forrásokat elemző fejezet követi. Ezek célja, hogy – Takáts József kifejezésével élve – „szoros »nyelvi« olvasatot” adjanak ezekről a szövegekről, és a *változás* analitikai kategóriájának követése mentén olyan részletekre és összefüggésekre hívják fel a figyelmet, melyek ezidáig elkerülték a figyelmet.

A dolgozat második fejezetének a célja, hogy a fogalomtörténet szempontjainak figyelembe vételével elemezze az az 1830-1848 közötti időszak erdélyi román politikai diskurzusának kiválasztott forrásait. Ennek során azonosítja a *változás* analitikai kategóriájába tartozó fogalmakat az egyes dokumentumokban, meghatározza szerepüket a politikai diskurzusban, kapcsolataikat más fogalmakkal, valamint – mivel a fejezet kronologikusan épül fel – bemutatja a jelentésváltozásokat, és a társadalmi és politikai kontextus feltárásával igyekszik azokat megmagyarázni.

Az első alfejezet négy görög-katolikus és ortodox egyházi kérvényt elemez. Kiindulópontja az 1791-ben született *Supplex Libellus Valachorum*. Bár jóval a dolgozat kronológiai keretei előtt

született, a Supplex annyira fontos helyet foglal el a reformkor erdélyi román politikai diskurzusában, hogy elemzése megkerülhetetlen. A kérvény struktúrája és történeti-jogi érvelése a társadalmi szerződésre, mint keretrendszerre épül, mely megszületésének korában egész Európában elterjedt volt. Szerzői a román-magyar együttélés kezdetét Anonymus nyomán úgy írják le, hogy a románok a két nép által a magyar honfoglalás korában megkötött szerződés nyomán már ezen kapcsolatok kezdetétől a magyarokkal egyenlő jogokkal rendelkeztek, az egyezséget társadalmi szerződésként fogták fel. Ez a kezdeti, ideális helyzet később „igazságtalan elemek” törvények közé emelésével változott meg, melynek folytán a románok elvesztették politikai jogaikat. Az erre épülő érvelésben így a *változás* is egy, a múlttal nagyon szoros kapcsolatban álló fogalomban, a visszahelyezésben – repunere, restabilire – ölt testet. Ennek célja a társadalmi szerződés által leírt, valójában soha nem létezett jogegyenlőség visszaállítása. Ez a gondolati séma, és fogalomhasználat élt tovább az 1833-34-es kérvényben, melynek szerzői azonban már kihagyták a társadalmi szerződés leírását, a jogok forrásaként pedig már természetet jelölték meg. Még látványosabb a különbség az 1837-1838-as, ortodoxok által benyújtott petíció, vagy az 1842-ben a görög-katolikus és ortodox felekezetek által összeállított irat esetében. Ezen kérvényekben a fogalomhasználat alapjaiban változott meg: már nem visszahelyezésről beszélnek, hanem folyamatos *változásról*. Mindkét kérvény már meglévő – írott – törvényekre és rendeletekre hívja fel a figyelmet, ugyanakkor a visszahelyezés már nem cél, hanem eszközzé vált. Az 1838-ban benyújtott dokumentum esetében ez a lépés lehetővé tenné az ortodox papok életkörülményeinek a javítását, mely a szerzők szerint megnyitná az utat a kultúra és morál terjesztéséhez, melyen keresztül a végső cél, a „múló és örök boldogság” elérhetővé válik. Hasonló célokat fogalmaz meg az 1842-es kérvény is: az anyagi források, melyekért a szerzők harcolnak lehetővé tennék az erdélyi román oktatás fejlesztését, melyen keresztül a nemzet felébredhetne álomból, és a géniusz munkába állhatna.

A fenti, a fogalomhasználatban az 1837-38-as és az 1842-es kérvény között kimutatható eltérés korszakhatárként fogható fel. A kultúrával, morállal és fejlődéssel kapcsolatos fogalmak használata már a romantika – melynek dolgozatban használt értelmezését a fejezet második alfejezete definiálja – hatását vetíti előre. A kérvényeket követő időszakban a természetes fejlődésként értelmezett „*változás*” szoros kapcsolatban állt a nyelv, kultúra és morál fogalmaival, célja pedig a nép boldogságának biztosítása volt. Ez a fogalomváltás először a kultúra, az irodalom, és az oktatás területén érhető tetten, majd az 1840-es évekre innen kerül át a politikai életbe. Ezt a folyamatot mutatja be a fejezet harmadik, George Barițiu brassói publicista írásait elemző alfejezet.

Barițiu esetében az 1830-as évek végén már egyértelműen kimutatható a romantika irodalomelméletének befolyása. Az ő esete a leginkább tipikus példa erre kortársai között. A

változást, mint a nemzet természetes fejlődését értelmezi, és az „înnaintare” (előrehaladás), *sporiu* (haladás) fogalommal írja le. Ez a folyamat írásaiban szoros kapcsolatban áll a nyelv, és a kultúra fogalmaival. Előfeltétele, hogy a nyelvet funkcionálisan alkalmassá tegyék a literatúrára, melynek talaján, amennyiben a génusz, az alkotó szellem munkába áll, a román nemzet elérheti kulturális fejlődésének csúcspontját, a klasszikusság állapotát, és az azzal együtt járó virágzást. Ennek az elméletnek az átültetése a gyakorlati politikába az 1842-ben lejátszódott erdélyi „nyelvharc” kapcsán történt meg. A magyar nyelv államnyelvvé tételének kísérletét veszélyesnek látván a román nyelv fejlődése szempontjából Barițiu hosszú cikkben reagált erre, mely *Români și maghiarismul* címmel jelent meg. Ebben az írásban, mindamelllett, hogy komoly kritikát fogalmazott meg a törvénytervezettel kapcsolatban, felvázolta az erdélyi államrend megváltoztatására irányuló elképzeléseit is. A Barițiu által használt *înnaintare* fogalom keretei nemzetiek. Az egyes nemzetek „előrehaladását” nyelvük és kultúrájuk segítségével külön-külön képzele el. Egymás közötti viszonyait a természetjog elvei határozzák meg. Ebből következik, hogy együtt élni csak egyenrangú félként képesek olyan szövetségi államokban, melyek minden ott élő nemzet számára biztosítják kultúrájuk kibontakoztatásának lehetőségét, ahogy az általa példaként állított Svájcban történik. Barițiu politikai célja tehát, hogy Erdély államrendje úgy alakuljon át, hogy ott a románok kollektív képviselőt kapjanak, mert elképzelése szerint ez az egyetlen olyan mód, mely biztosítani képes az „előrehaladásként” értelmezett *változás* helyes irányát.

A fejezet negyedik alfejezete Ioan Rusu balázsfalvi professzor, és egy anonim szerző, a magyarországi A. munkáit vizsgálja, feltárva az organikus fejlődésként értelmezett *változás* és a román „nyelvújítás” kapcsolatát. A nemzet által bejárható ideális utat Rusu a Barițiuéhoz nagyon hasonló *mergerii noastre înainte* – előrébb menetelünk fogalommal írja le, és az ennek elindításához szükséges feltételrendszer is a nyelv és kultúra fogalmain alapszik: a nyelvnek alkalmasnak kell lennie arra, hogy a nemzeti literatúra rá épüljön, mert csak az ennek segítségével elérhető műveltség vezetheti a közboldogság és polgári jólét állapotába a nemzetet. Rusu egy cikkében, és Icoana pamântului – A föld képe című földrajzkönyvének előszavában – melyek a fejezet forrásaiul szolgálnak – ezért elemzi a román nyelv helyzetét. Megvizsgálja többek között a cirill ábécé, a jövevényszavak, a szóalkotások kérdéseit, valamint annak lehetőségét is, hogy a román kultúra a magyar nyelvre épüljön.

Miután nemzete számára egyedül anyanyelvét látja alkalmasnak, hogy az organikus fejlődésként elképzelt *változás* motorja legyen, a Herder által a nemzetek vezetésére kijelölt írók szerepét magára öltve Rusu maga is hozzákezd a román funkcionális és nyelvtani modernizációjához. A földrajzi szaknyelv alapjainak lefektetésével, szókinccsének bővítésével a román egy újabb területen teszi alkalmassá a tudományra, ezzel hozzájárul nemzete

művelődéséhez, áttételesen a közboldogság és a polgári jólét eléréséhez.

Ioan Rusuhoz hasonló elképzeléseket vázol fel egy, ugyanezen alfejezetben elemzett író, a *magyarországi A. A.* szerint egy nép állapota kétféle végpontot mutathat: az egyik a gyengeségé, a másik a boldogságé. A boldogságot, melyben Európa más nemzetei a szerző szerint már benne élnek, mindig a gyengeség és elzártság előzi meg. A hozzá vezető utat az *înaintare* – előrehaladás kifejezéssel írja le. A boldogság elérének kulcsát, Rusuhoz hasonlóan *A.* is a nyelvben találja meg. Ez egyfelől összekötő kapocs a nép tagjai között, másfelől a kulturális fejlődés kizárólagos közege. Ilyen feltételek mellett kulcsfontosságú *A.* számára a román alkalmassá váljon feladatának ellátására. Ennek érdekében dolgozza nyelvészeti elképzeléseit anyanyelvének sztenderdizálására: felvetődik nála is a cirill vagy latin betűk kérdése, a speciális karakterek és az idegen szavak kezelésének mikéntje. A szigorúan vett nyelvészeti kérdések ily módon erősen átpolitizálttá váltak, annak érdekében, hogy a *változás* megfelelő irányban, a nemzet jövője szempontjából pozitív végkifejlet – a „*boldogság állapota*” – felé haladjon.

A fejezet utolsó esettanulmánya Simion Bărnuțiu publicista 1848 előtt született publicisztikáit elemzi. Bărnuțiu munkásságának gondolati középpontjában – hasonlóan a korábban említett szerzőkhöz – az előrehaladás (*înaintare*) fogalma áll. Ennek alanya nála is az élőlényként elképzelt nemzet, közege pedig továbbra is a kultúra. A sajátosság, mely megkülönbözteti Bărnuțiu szemléletmódját a fent említett szerzőkétől, hogy a nyelv, kultúra, morál, előrehaladás és nemzet fogalmi oly módon kapcsolódnak nála egymáshoz, hogy a nemzethalál gondolata fenyegető közelségbe kerül. Fő célja ennek a tragédiának az elkerülése, és a nemzet életének megfelelő irányba állítása, a „boldogság” állapotának elérése. Fogalomhasználatának legfőbb sajátossága, hogy Bărnuțiu a *változás* pozitív végkifejletét kizárólag nemzeti keretek között tudta elképzelni. A különböző nemzetek, hasonlóan az egyes emberekhez, különböző utakon haladnak végcéljuk felé. Ennek az útnak a biztosítása, a románok a többi erdélyi natioval való teljes egyenlősége, kizárólagos feltétele lett bármilyen együttműködésnek, elutasítva a szász és magyar reformerek programjait mindaddig, míg a kormányzatban a natiokkal egyelő súlyal részt nem vehetnek.

A harmadik fejezet – *A változás fogalmának átalakulása az erdélyi magyar politikai gondolkodásban (1830-1848)* – a fent említett időszak erdélyi magyar politikai diskurzusát vizsgálja.

Első alfejezetében a Döbrentei Gábor szerkesztette Erdélyi Múzeum című folyóirat kerül elemzésre. Ezen lap egyrészt népszerűsítő szerepet játszott, segítette az információáramlást, másrészt a külföldi irodalmak, az irodalomelmélet bemutatásával, kritikák publikálásával nagyban hozzájárult az irodalom fejlesztéséhez. Mindezen munkának Döbrentei lapjában egy célja van: az élőlényként elképzelt nemzetet a megfelelő irányba terelni. Ebből következően a *változásra* is, mint

fejlődésre, növekedésre hivatkozik, ez a folyamat viszont még szigorúan a kultúra területével van kapcsolatban, politikai konnotációi csak áttételesen vannak.

A Döbrentei Gábor Erdélyi múzeumáról szóló alfejezetet egy másik, Méhes Sámuel erdélyi publicista, lapszerkesztő egy írását elemző rész követi. Ebben a szerző a *változás* több lehetséges módját járja körül. Méhes, több kortársához hasonlóan a *változás* organikus koncepcióját használja kiindulópontul, melyet az előrehaladás kifejezéssel ír le. Ez nála is egy folyamatos aktust jelent, melynek célja a polgári műveltség növelése, és az „okosság ideájához” való közeledés. Ezt a koncepciót használja elvi kiindulópontjaként, amikor a *változás* több lehetséges módját, a természetes fejlődés gyorsításának leginkább használható gyakorlatát keresi.

Egy, a fentiekől teljesen eltérő, a kortársakétól alapvetően különböző fogalomhasználatot mutat be a fejezet harmadik alfejezete. Ebben Bölöni Farkas Sándor *Utazás Észak-Amerikában* című naplója kerül elemzésre. Ez az írás a 19. század első felének egyik legsikeresebb erdélyi könyve volt, köszönhetően ez részben annak, hogy a szerző a Nyugat-Európában és az Amerikai Egyesült Államokban szerzett tapasztalatait folyamatosan szembeállítja az erdélyi közállapotokkal, éles kontrasztot teremtve a kettő között. Bölöni, ellentétben kortársaival nem törekszik a forradalmak elkerülésére, sőt, az észak-amerikai forradalmat látva kifejezetten híve azoknak. A forradalomra olyan eseményként tekint, mely ideális körülményeket a természetes fejlődéshez azzal, hogy a rációt és a természetjogot a kormányzás részévé teszi.

A fentebb ismertetett művekhez képest a fejezet negyedik alfejezetének témáját adó, *Balítéletekről* című munka hoz lényeges váltást. Már a korábban bemutatott írások szerzőiben is egyértelműen tudatosult az elmaradottság gondolata. Ezt Döbrentei a nyelv literatúrára való felkészítésével, és az így kibontakozó kultúrán keresztül „előrehaladás” beindításával kívánta felszámolni. Méhes Sámuel és Bölöni Farkas Sándor ugyancsak elméleti szinten közelítenek a kérdéshez. A gyakorlati problémák felvetéséhez, és a megoldáskereséshez Wesselényi Miklós *Balítéletekről* című munkája jut el.

Wesselényi a *változást* folyamatos fejlődésként értelmezi, és a Döbrenteiéhez nagyon hasonló értelmű előrehaladás kifejezéssel írja le. Kiindulópontja, hogy ennek az előrehaladásnak folyamatosnak kell lennie. Ennek alapját a megfelelő időben történt változások adják. Elképzelései szerint az állam és társadalom szükségleteiknek megfelelően változásban vannak. Amennyiben ez a folyamat megakad, vagy ellenkezőképp, mesterségesen felgyorsítják, diszharmóniát okozhat, mely komoly veszélyekkel járhat. Wesselényi mindkét eseményt igyekszik megelőzni. Ahhoz, hogy mind a forradalom, mind a konzervativizmus elkerülhető legyen, a kulcsot a mű címeiként szolgáló balítéletek jelentik. A balítélet kifejezés Wesselényei értelmezésében rossz, helytelen ismeretet, előítéletet, gyakran helytelen törvényértelmezést, vagy gyakorlatot takar. Ezeknek a helytelen

elképzeléseknek tulajdonítja az emberi lustaságot, azt hogy az emberek mások jogait sértik, másokat megvetnek, üldöznek, és lealacsonyítanak. Amennyiben valakinek téves elképzelései vannak az őt körülvevő világról, az Wesselényi szerint maga sem léphet ki, és másokat sem vezethet ki a sötétségből. Ami ennél is rosszabb, tévedéseivel másokat is megfertőz. Ennek a helyzetnek az orvoslását egyetlen módon látja kivitelezhetőnek: a helytelen véleményektől, balítéletektől való megszabadulással. A változáús egyedül ily módon terelhető megfelelő irányba.

Kortársaihoz hasonlóan Wesselényi gondolatában is nagy szerepet játszanak az írók, és az irodalom, ő azonban túlhalad a Döbrenteinél megismert eszményeken. Az írók már nem csak a géniusz életrekeltésével vállalnak szerepet, hanem aktívan vezetik a társadalmat. Az ő feladatuk a balítéletek feloldása. Az irodalom célja sem csupán a szép eszményének megvalósítása, és a dicső múlt bemutatása. A ma hibái felé kell fordulnia, és azokra kell megoldásokat találnia.

Wesselényi ennek szellemében dolgozza ki gyakorlati programját. Célja a jogrend harmonizálása a természetes fejlődés következtében végbement változásokkal. Kiindulópontja, hogy a virágzó államok sikerének titka, hogy a bennük élő emberek a szabadságnak hála, a közösségnek használni tudnak, munkájukkal pedig értéket tudnak teremteni. Ennek alapján állva akarja az állami korlátozásokat, amennyire lehetséges, csökkenteni, az egyéni politikai jogokat pedig fokozatosan kiterjeszteni.

A Balítéletekrőlben megismert elképzelések és fogalomhasználat jelentős átalakuláson ment keresztül a mű megjelenése utáni tíz évben. Ezen eszmék legjelentősebb összefoglalása az 1843-ban megjelent Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében című munka, mely a dolgozat következő alfejezetének témája. Wesselényi kiindulópontjai ebben a műben is hasonlóak a korábbiakhoz: célja a forradalom elkerülése. Ezt továbbra is csak egy módon, a szabadságjogok kiterjesztésével tartotta elérhetőnek. A lényeges különbséget a két mű között az jelenti, hogy a szerző tovább differenciálta az elnyomás típusait. Míg a Balítéletekről még csak az azonos nyelvi-kulturális csoporthoz tartozó emberek polgári jogfosztását ismeri, addig a Szózat már felismerte a más nyelvi-kulturális csoporthoz tartozók nemzeti alávetésének lehetőségét is. A szerző szerint mindkettő feszültséget szül, és óriási erőket rejt magában. Wesselényi mind a szociális indíttatású, mind a nemzeti forradalmak elkerülésére megoldást keres. Ennek érdekében fogalmazza újra a '30-as évek kultúrcentrikus *változás-koncepcióját*. A nemzeti lét továbbra is a szellemi és anyagi jólét létrehozásának, biztosításának, és minél többekre való kiterjesztésének eszköze marad, a szerző azonban már nem törekszik nemzeti hegemoniára. Ez utóbbival az anyagi és szellemi fejlettséget valamint magát az államot áldoznák fel szerinte. Wesselényi több lehetőséget megvizsgál megoldáskeresés közben: miután sem a békés asszimilációt, sem az állami erőszakszervezetek továbbfejlesztését, sem a különböző nyelvi-kulturális csoportok egymás elleni kijátszását nem látta megfelelőnek, új tervet talált. Ennek kiindulópontja az a gondolat, hogy a jogkiterjesztésre törekvő mozgalmakként értelmezett nacionalizmusoknak és forradalmi szervezkedéseknek egyedül céljaik kielégítésével, jogok biztosításával lehet erejét venni. Amennyiben egy csoport az országon belül már korábbról eredő jogi autonómiával rendelkezik, azt az autonómiát meg kell erősíteni, hogy belügyeiről a csoport tagjai maguk dönthessenek. Ily módon lesz biztosítható a Balítéletekrőlből már megismert feltétel, hogy minden nemzet „jelenéhez szabott alkotmánnyal bírjon”, azaz törvényei összhangban álljanak szükségleteivel. Amennyiben a nyelvi-kulturális csoport nem rendelkezik jogi különállással, úgy a közös kormányzat alá tartozna, melynek viszont Wesselényi szerint mindegyik érdekét egyenlően kell szolgálnia, és mindegyiket saját érdekei alapján az alkotmány jogi közösségéhez kell kötnie, törvényes védelemben és támogatásban kell részesítenie őket, a közöttük lévő konfliktusokat és az egymástól való idegenkedést pedig az oktatás útján fel kell számolnia. Ekképpen Wesselényi felismerte, egy olyan állam modelljét alkotja meg, melynek alapja a patriotizmus. A *változásról* alkotott elképzeléseket ez úgy befolyásolja, hogy Wesselényi megmaradt a *változást* organikus folyamatként, növekedésként értelmező elképzeléseknél. A lényeges különbség közte, és kortársainak többsége között, hogy felismerte, hogy a nemzetállam és az asszimiláció modelljei a Habsburg Birodalom területén tarthatatlanok. Egy olyan alkotmányos modell kiépítésére törekedett, ahol egyik nyelvi-kulturális csoport sem monopolizálja az államot,

mindegyik fejlődése biztosított.

A fejezet következő alfejezete az erdélyi liberálisok másik vezetőjének, Kemény Zsigmondnak az elképzeléseit tárgyalja. Kemény a Korteskedés és ellenszeriben Wesselényihez sok tekintetben hasonlóan fogalmazza meg a *változást*, és írja le annak céljait. Saját korának Európájára, mint veszélyeztetett rendszerre tekint, melynek társadalmi és politikai viszonyai instabilak, kitérésre készek. Az egyes országokban fennálló feszültségek már magukat az államokat fenyegetik. Célja, hogy ezen mozgalmaknak erejét vegye, kitérésüket megakadályozza.

Kemény kiindulópontja, hogy polgári társadalmak sorsa fölött általános, erkölcsi, és fizikai okok döntenek. Boldogságukat kizárólag saját erényeik és bűneik befolyásolják, nem pedig a véletlen. Az államfejlődés célja ebben az eszmerendszerben, hogy a fennálló jogrend a természetjog normaként működő eszményeihez minél közelebb kerüljön. Az anyagi fejlődés egyedül ebben az esetben, célszerű intézkedések életbe léptetése után indulhat be.

A szerző szerint amennyiben egy állam szabályosan működik, akkor erejét nem pazarolják el egymással szemben álló dolgokra. A *változás* folyamatos ilyenkor, és a rombolás minden jele nélkül halad a szebb jövő felé. Abban az esetben ellenben, ha a nemzet élete természetellenes módon, nem kellően kidolgozott eszmék alapján változik meg, úgy veszélyes tendenciák, Kemény kifejezésével élve kórjelek lépnek majd fel életében. A *változás*nak, jelen esetben a privilégium-rendszerek lebontásának való hosszú ellenállás mindig megbosszulja önmagát: A régi társadalmi viszonyok megszűnnek, és velük együtt elmúlnak azok a szükségletek is, melyek alapján az állam törvényekben meghatározott rendjét megalkották. A jogok ezután mint üres keretek élnek tovább, és a későbbiekben akadályként állnak a nép fejlődése előtt. Ha önként nem bontják le ezeket, „izgatók”, „rajongók” lépnek fel, és tevékenységük nyomán akár az állam léte is veszélybe kerülhet. A rajongás Kemény fogalomhasználatában összekapcsolódik a nyers erővel, következetlenséggel, irracionálissal, kicsapongással, erőszakkal, terrorral és erkölcstelenséggel. A szerző mindenképp ennek megakadályozására, és a vele együtt járó forradalom elkerülésére törekszik. Ennek egyedüli módja a *változás* békés véghezvitele, a reform.

Kemény a reformot, mint a *változás* mesterséges véghezvitelének, a korszerűtlenségek felszámolásának legjobb módját írja le, melynek alapja a sikeres külföldi példák átvétele. Az elavult intézmények és az idegen modellek közti kontraszt szembetűnő, ez készíti *változásra* a társadalmat. A reform a szerző szerint első látásra csodás megoldást nyújt a kor minden problémájára, és a politikai élet új időszakának kezdetét ígéri. Ennek köszönhető, hogy a reform első szakaszában válogatás nélkül veszik át az idegen modelleket a „*túlzók*”, melyek egy része beolvad a mindennapi gyakorlatba, más részük pedig idegen elem lesz a társadalom szervezetében. Ez az erőltetett tempójú átalakítás sarkallja arra az addig túl szigorúan megítélt régi rend táborát,

hogy csoportba szerveződjék, és a reform táborának ellenzéke legyen. Fejlődést gátló volta mellett fontos feladatot lát el: a reakció a fék szerepét is betölti a reformer táborral szemben. Segíti a fennálló politikai rend meglévő, és hasznos elemeinek fennmaradását. Az így kialakult új politikai küzdőtér a haladás és a túlzások folyamatos visszafogásának csatájában a két csoport – reform és reakció – fokozatosan vezeti el a népeket a végcél, a polgárosodás felé. A reform ily módon nem egy pillanat alatt végbemenő *változást* jelent, hanem az elmaradottság normálisnál gyorsabb ütemű felszámolását. Ennek minden lépése összhangban van a nép természetével.

Wesselényihez hasonlóan Kemény Zsigmond is komplett reformtervet épít a kidolgozott filozófiai alapokra, mely kiterjed az államforma, a képviselő, a nevelés és a korrupció kérdéseire is.

Az erdélyi magyar politikai gondolkodásról szóló fejezet utolsó alfejezete a liberális ellenzék Wesselényi Miklós, Bethlen János és Szász Károly mellett legfontosabb erdélyi diétai képviselőjének, Kemény Dénesnek az írásait vizsgálja.

Kemény Dénes *változás-koncepciója* a kezdetektől szoros kapcsolatban áll az egység és a nyelv fogalmával. Amikor Kemény 1842-ben benyújtotta az erdélyi diétának a magyar nyelv államnyelvvé tételéről szóló javaslatát, abban a *változást* előrehaladásként, előrelépésként írta le, melynek előfeltétele egy, az államnyelven alapuló nemzeti érzés, mely az egységes erő kifejtéshez nélkülözhetetlen alap. Az egységes nemzeti érzés Kemény Szerint magasabb rangú szövetség, mint a megegyezések. Egyedül ez képviselhet megfelelő alapot a jövő számára. Példaként állítja erre Franciaországot, mely egységével képes volt meghódítani Európát, és megvédeni önmagát, amikor erre volt szükség.

Kemény ezek után vizsgálja meg Magyarország helyzetét. Az ország nyelvi-kulturális megosztottságát jelen formájában mint gyengeséget, rossz helyzetének forrását fogja fel. Ennek megoldását az Erdélyben élő nyelvi-kulturális csoportok közös közösségtudatának, Kemény szerencsétlen kifejezésével élve „köznemzeti érzésének” kialakításában látta. Ennek alapját a közigazgatási nyelv jelenti, melynek szerepére legalkalmasabbnak a magyart találta, mindazonáltal a nem magyar anyanyelvűek számára biztosítékot épített volna be a nyelvhasználat kérdésében. Igyekezett minél szélesebb körben lehetővé tenni a magyar nyelv megtanulását, hogy a más anyanyelvűek egyenlő partnerként vehessenek részt a vitákban. Ily módon Kemény az egységes nemzetállamok vélelmezett erejét igyekezett az előrehaladásként leírt *változás* szolgálatába állítani, és egy államnyelven – és nem az anyanyelven – alapuló, mindenkit összefogó „köznemzeti érzést” akart megteremteni. Mindez nem jelent szükségszerűen asszimilációs törekvést. Célja egy, a kialakuló nacionalizmusok feletti közösségi érzés, egyfajta patriotizmus megteremtése. Nem formált igényt arra, hogy a magyar nyelv használatát a magánéletre is kiterjessze. Mindezek ellenére, mivel már az 1842-es nyelvtörvény-tervezetben kulcsszerepet játszottak az oktatás és a

nyelv, mely elemek a kortárs román politikai gondolkodásban is kiemelkedően fontosak, a tervezet mégis egyértelmű konfliktusforrássá vált a románokkal szemben.

A doktori kutatás az alábbi konklúziókkal zárult:

A dolgozat által elemzett források első nagyobb csoportja, az 1842-ig született román püspöki kérvények a történelmet egy cirkuláris keretben szemlélik. A múlt, mint aranykorra tekintenek, és ehhez kívánnak visszatérni. Erre a *reponere, repositone* kifejezést használják.

Körülbelül ezzel egy időben, a 18. század végén – 19. század elején, szembeállítva Erdélyt a viszonyítási pontként kezelt Nyugat-Európával, az értelmiségben tudatosan a fejedelemség elmaradottságának állapota, mely frusztrációval tölti el őket.

Ennek okait nem a politikai helyzetben, sokkal inkább kulturális tényezőkben találják meg. Mind a magyar, mind a román gondolkodók között gyökeret ver a gondolat, hogy nyelvük alkalmatlan a modern világ leírására, és a tudományok művelésére, így a fejlődésnek sem lehet közege. A helyzet megoldása kézenfekvő volt: adoptálni a herderi irodalomelmélet elképzeléseit. Eszerint az írók, amennyiben a nemzeti nyelvet fejlesztik, és eredeti műveket alkotnak, azzal a génusz munkába állítását, és az antropomorfizált nemzet felemelkedését segítik elő. A *változás* így módon először a kultúra területén tudatosan, itt válik befolyásolhatóvá. A nyelvészeti, irodalmi, és kulturális mozgalmak mind ennek figyelembe vételével értelmezendők. Ezt a célt szolgálja például *Döbrentei Gábor* az *Erdélyi Múzeum* megalapításával. A nyelv és kultúra nála a ráció szélesebb körben való terjesztésének közege, konkrét eszközként elméletében pedig a irodalom jelenik meg. Így módon a Múzeum sem kizárólag az esztétikum és a irodalom fejlesztése, hanem a nemzet céljaként kitűzött, nehezen körülírható virágzás elérése miatt jött létre. Emiatt foglalkozik történelmi, irodalmi és nevelésről szóló kérdésekkel is. Hasonló célok vezették *Ioan Rusu*t. Ő a nemzeti kultúra fejlődését kívánta elősegíteni a latin betűkészlet román nyelvre való alkalmazhatóságának, és az idegen szavak átvételének vizsgálatával, vagy a irodalom fejlesztéséről szóló elképzeléseivel. Ugyanezeket az elképzeléseket fogalmazza meg a *magyarországi A.* álnevű is, amikor a román nyelv természetétől idegennek tekint a cirill betűkre, és azok latinra cserélést sürgeti. Enélkül szerinte lehetetlen a román nyelvű kultúra fejlesztése. Nem hiányoznak ezek a gondolatok *George Barițiu*nál sem, aki a *Foaie pentru minte, inimă și literatură* indulásától kezdve propagálta őket. Szerkesztőként rendszeresen jelentet meg a román nyelvről, irodalomról és kultúráról szóló cikkeket a *Foaie* és *Gazeta* hasábjain, szerzőként pedig alkalmazta is az elméleteket. A *változás* ezeknél a szerzőknél, mint folyamatosan egy ideális, a jelenleginél magasabb szintű állapot – *virágzás, klasszikus kor* – elérésére való törekvés jelenik meg. Ezzel a

változással párhuzamosan a történelemszemlélet is megváltozik. A cirkuláris perspektíva helyét átveszi a lineáris. Ez a folyamat a *változást* leíró fogalomkészlet lecserélődésével is együtt jár. A visszaállítás perspektíváját természeti jelenségekre és mozgásra utaló hasonlatok váltják fel: növekedés, előrébb haladás, creștere, înaintare, felemelkedés.

A kulturális mozgalomként elképzelt folyamatos *változás* mellett elméleti szinten jelen vannak a korban más megközelítések is, melyek sem a helyre, sem az életre vonatkozó konnotációval nem rendelkeznek. *Méhes Sámuel* amellett, hogy egyértelműen a reform mellett tette le a voksát, mely számára a kultúrán keresztüli folyamatos fejlődést jelentette. Részletesen leírja a forradalom, reakció, és két köztes út, a forradalom állandósításának és a veszteglésnek a lehetőségeit is, ez a vizsgálata viszont kizárólag elméleti szinten maradt. Hasonló ehhez Bölöni Farkas Sándor elképzelése is, aki az Amerikai Egyesült Államok példáján keresztül a forradalmat mint egy, a kormányzatot és a közgondolkodást egyik pillanatról a másikra megváltoztató aktust mutatja be. Ezt az ugrást az ő gondolkodásában is egy, a Döbrenteinél megjelenőhöz hasonló jellegű fejlődés követi.

Wesselényi Miklós és *Vasile Moga* azzal hoztak gyökeres fordulatot a *változás* fogalmának használatában, hogy a kulturális mozgalmakon túlra terjesztették szerepét. *Wesselényi* a Balítéletekről szerzőjeként ugyanabban az aktív írói szerepben ábrázolja magát, mint *Ioan Rusu*: A literatúrán keresztül kívánja a nemzet „előrehaladását” elősegíteni, könyvével azonban a román szerzővel ellentétben már nem csak a kultúrához akar hozzájárulni, és ezzel közvetve befolyásolni a *változást*. Konkrét elképzelései vannak, közvetlenül kíván hatni a politika szférájára. Olyan aktuális kérdéseket fejteget, mint a jobbágyok jogi helyzete, szolgáltatásai, adózás és közteherviselés. Javasolataival amellett, hogy az „előrehaladást” szolgálta, egyben a forradalmat is meg kívánta előzni úgy, hogy feloldja az azt okozó problémákat. A románok esetében hasonló *változásra* az 1837-38-as országgyűlés idején került sor. *Moga* püspök ekkor már az „előrehaladás” (innaintare) értékében írta kérényeit, anyagi és jogi természetű kéréseinek célja a „nemzet felébresztése”, a „*géniusz munkába állítása*”. Ezek biztosítják a megfelelő utat a „*múló és örök boldogság*” irányába a románok számára.

A laikus román szerzők írásaiban a konkrét politikai elképzelések, és a *változás-koncepció* összekapcsolódására az 1842-es nyelvtörvény-vita kapcsán került sor. Az ekkor született írásaikkal gyakorlatilag átvették a politikai képviselő feladatát az egyházi vezetőktől. *Barițiu* ebben a vitában, a román nép előrehaladásának ideális közegeként már finoman körvonalazza egy román autonóm terület létrehozását Erdélyben. Ezen alapult volna tervei szerint a román, mint negyedik *natio* országgyűlési képviselője is. Ez az elképzelése olyannyira szorosan kötődött az „előrehaladáshoz”, hogy a mesterségesen levezényelt *változás* minden lehetőségét kizárta. Amikor az ismeretterjesztés

céljával ír az állam, a jogi intézmények és a népszuverenitás kérdéséről, ez utóbbit egyedül a társadalmi szerződés megkötésére korlátozza. Mind a forradalmat, mind az uralkodó leváltását elutasítja, a Horea-felkelésről pedig erős ellenérzésekkel ír. Ezzel egy időben a politikában nem privilegizált egyetlen pártot sem a *változás* megfelelő irányba terelése kapcsán. A konzervatívok és liberálisok célja szerinte azonos, csak elérésének módszereiben különböznek.

Simion Bărnuțiu, Barițiuhoz hasonlóan, az 1842-es vita során publikálta először gyakorlati politikai elképzeléseit. Bărnuțiu elméletének központjában ugyancsak a nyelv áll. Ez nála oly módon kapcsolódik a morálfilozófiához, és az antropomorfizált nemzet „életéhez”, hogy a nemzethalál érzése fenyegető közelségbe kerül. Ez irracionális félelmeket vált ki, és elszigeteli őt minden magyar liberális javaslattól. Bărnuțiu két olyan intézményrendszert talál Erdélyben, mely elősegítette és megfelelő irányban tartotta a nemzet előrehaladásaként (*înaintare*) értelmezett *változását*. E folyamat végcélja nála is a boldogság és a virágzás. Ez a két intézmény az egyház és az iskolahálózat, mely kulcsszerepet játszanak a morál és a kultúra terjesztésében. Gyakorlati elképzeléseit ennek alapján fogalmazza meg: a kollektív jogok biztosítása, a Görög-katolikus Egyház Nagyzsinatának helyreállítása, és a kalugyerek kitiltása az oktatásból.

A nyelv, *változás* és politika ilyen formában történő összekapcsolódása több szempontból befolyásolta az erdélyi román-magyar kapcsolatokat a vizsgált korszakban. Azzal, hogy az anyanyelv, és az arra épülő kultúra vált a *változás* közegévé, azzal a *változás* fogalmát nacionalizálták. Ez az aktus erősen korlátozta a magyar-román együttműködés lehetőségét, mivel fogalmi szinten vált lehetetlenné annak nemzetek felettivé tétele. A probléma 1840-es évek eleji megfogalmazása után központi kérdéssé válik megtalálni annak a módját, hogy miként egyeztethető össze a herderi-típusú kultúrnacionalizmus, az annak kereteihez igazodva megfogalmazódó *változás-koncepció*, és az erdélyi társadalom multikulturalitása. Ezzel magyarázható az európai autonómia-modellek – elsősorban Svájc – iránti intenzív érdeklődés, az erdélyi román autonómia, kollektív jogok, kollektív képviselőlet iránti vágy, és az unióval, és a csak egyéni jogokat biztosító magyar állam elképzelésével, és sokszor a reformtörekvésekkel szembeni ellenállás is a román értelmiség körében. A román negyedik natióként való elismertetése így nem csupán a rendi keretek közé való betagolódást és a politikai joggyakorlást biztosítaná, hanem a *változást* megfelelő irányba terelő, a románokra szabott törvények létrehozását is elősegíthetné. A saját intézményrendszer hiányával – hiába az egyéni jogok – hiányozna a *változást* megfelelő irányban tartó keretrendszer. Ez végső soron asszimilációhoz, nemzethalálhoz vezetne.

Ugyanez a kérdés ebben az időben már a magyar politikusok egy részét is foglalkoztatni kezdi. Az 1840-es évekre Wesselényi Miklós ráébred, hogy a nacionalizmus képtelen egyesíteni Erdély különböző nyelvi-kulturális csoportjait, és rá alapozva nem lehet olyan programot

kidolgozni, mely mindenkinek a fejlődését biztosítja. A *Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében* központjában ezért az a kérdés áll, hogy hogyan lehet a *változás* herderi koncepcióját a multikulturális Erdély, és a Habsburg birodalom társadalmával harmóniába állítani. Ehhez egy, a nacionalizmus felett álló, a jogok egyenlőségén és az érdekek közösségén alapuló közösségtudat kifejlődését látja szükségesnek, mely biztosítja az ország egységét, azzal pedig, hogy a különböző nyelvi-kulturális csoportoknak alkotmányos védelmet biztosít, és nem asszimilál, biztosítja azok kulturális fejlődését, ezzel egyben a romantikus felfogás szerint életüket és „előrehaladásukat” is. Ez megteremti számukra a pozitív irányú *változás* lehetőségét. Hasonló célok vezetnek Kemény Dénest is, amikor megalkotta a „*köznemzeti érzés*” fogalmát. Ebben az motiválja, hogy az Erdélyben párhuzamosan létező nacionalizmusok külön-külön működését nem látja alkalmasnak a fejlődés biztosítására. Érzelmi alapokon álló közösségüket nem tartja felválthatónak egy pusztán a racionálisan alapuló szövetséggel. A „*köznemzeti érzés*” nem asszimilációt jelent, hanem egy, a francia modell szerinti, hagyományos nacionalizmusok fölött álló közösségi érzést, mely egy közös nyelven és az azt terjesztő oktatáson alapulna. Nem törekszik kizárólagosságra, mellette fennmaradna az eredeti nemzettudat is. A „*köznemzeti*” érzés idővel a hagyományos nacionalizmusok erejével egyenlő erejű eszköz lenne, mely már nem csak külön-külön biztosítja a nemzetek fejlődését, hanem egy szélesebb perspektívát nyújt, és lehetőséget teremt arra, hogy a különböző nemzetek egy közös célért, az állam fejlődéséért dolgozzanak. A fenti két elképzelés tehát válaszként szolgál arra, hogy hogyan lehet Erdély nemzeteinek külön-külön fejlődését asszimiláció nélkül egy irányba terelni. Ez a válasz megmarad az individuális jogok szintjén. A szerzők a kollektív intézmények biztosításának szükségességét nem ismerik fel a korban.

Azzal, hogy az 1830-1848 között kialakult *változás-koncepció* a folyamatosságon alapul, melynek megtörése diszharmóniát okozna a nemzet és az azt körülvevő körülmények – intézmények, jogrend – között, egyben a forradalom alkalmazásának lehetősége is eltűnik. Egyes szerzők *expressis verbis* a forradalommal szemben írnak műveiket. Másoknál komoly jelei mutathatóak ki annak, hogy ódzkodtak az ilyen jellegű mozgalmak kitörésétől. Ennek figyelembe vételével kijelenthető, hogy az 1830-1848 közötti időszak – ellentétben a téma historiográfiájának egyes korábbi eredményeivel, – elsősorban a marxista és protokronista interpretációkkal – nem a forradalom előkészítésére irányul, még ha annak sok eleme tevőlegesen is hozzájárult annak kitöréséhez.